

ՄԱՏՄԱՆԱԵԶՐԻ ՄԵՐ ԳՅՈՒՂ

Սահմանը Փոցխով գեպն է, որ սարերից գալով, ճանապարհի բազում աղբյուրների ջրերով ավելանում, վարարում, Ախալցխա քաղաքի մուտքին խառնվում է Քուռ գեպին: Այդ գեպնախառնունքին՝ Փոցխով գեպով վեր, հայկական գյուղերն են՝ որոնց կողքին էլ անցակետն է դեպի Կարս, Արդահան... Անցակետում փաստաթղթերի ձևակերպման ձգձգումը մեր խմբի անդամներից ոչ մեկի սրտովը չէ, բայց կարծես թե այն հենց ինձ համար է. անցակետի հանդիպակաց անբառի փեշերին, Փոցխովի աջ ափին, փռված են հայկական այն հինգ գյուղերը, որոնցից՝ իմ ծննդավայր Ջուղան:

Ու ես հիմա նստած անցակետի մուտքին, ուրախացած փաստաթղթերի ձևակերպման ձգձգումից, նայում եմ մեր գյուղին, որն այսպեղ հիմնել են ռուս գեներալ Պասկևիչի զորքի հետ

Էրզրումի Չիֆթլիկ գյուղից գաղթած մի խումբ հայեր: Մեր գյուղացիների փոքրիկ խմբի առաջնորդողն եղել է Պասկևը: Ես հիմա ժամանակ շար ունեմ՝ նայելու իմ գյուղին: Տուն առ փուն նայելու և մտովի գրուցելու մերոնց հետ: Մարտինը, Դավիթը, Սամվելը, խմբից առանձնացել, անհոգնել լում են իմ պարամոթյունները մեր գյուղի մասին: Սամվելը, պարբասպելով լուսանկարչական սարքը, «կարգադրում» է նստել գյուղի ֆոնին: Մարտինի հրահանգը «գեղարվեստական» է. «Նստիր՝ ձեռքդ այրիդ, փրամադրությունդ՝ կարոփի, հայացքդ՝ կիսադեմով դեպի գյուղը»: Դավիթն այդ միզանացենին վերջին

ապրիքուրն է ավելացնում՝ առաջարկելով «այդ ամեն ինչով» փեղափոխվել մասրենու թփի փակ: Կես կափակ, կես լուրջ այդ «ներկայացումն» ավարտվում է, և ընկերներս ի վերջո ինձ մենակ են թողնում մեր գյուղի ու իմ մանկության հուշերի հետ:

Կարնո մասին մեր գյուղի նախնիներից բերնեբերան մեզ հասած բանավոր պատումներից շար քիչ բան է մնացել: Տարօրինակ, բայց եւ շար գովելի է, որ գյուղի կանանցից շարերը պահպանում են փափից-փափ, ապա եւ իրենց հասած փարագները, որոնք փոնական օրերին երբեմն հագնում են: Տիշում եմ, մայրս մի օր հագավ, որ իր հարսներին ցույց փա: Այնպես սագում էր այդ զգեստն իրեն, այնպես մի փեսակ փոխվել, անճանաչելի էր դարձել մեր մայրը: Մեր գովեստներից ինքն էլ երեւի ոգետրվեց ու ասաց. «Դարձա իսկական Էրզրումի հարս»: Նարսներին ապասրեց. «Չարկին կամ էլ ձեր էրեխեքի հարսանիքներին եկեք վերցրեք ու հագեք, դուք սրա մեջ շար գեղեցիկ ու փոնական կերեսք»: Նեպո փղաներիս սենյակից դուրս արեց, որ զգեստն հանի ու կրկին խնամքով պահի իր մեծ, անփակ սնդուկում: Ի՛նչ լավ էր, որ նրան կարողացանք համոզել՝ այդ փարագը հագին գնալ քաղաք (Ախալցխային մենք պարզապես քաղաք էինք ասում)՝ մի կարգին լուսանկարվելու:

Երիցս օրինյալ են մեր մայրերը, որ հարգ ու կարգ գիպեին, գիպեին իրենց զավակներին ավանդույթների ու սովորույթների մասին պարմել, սերունդ դաստիարակել, հայրենասիրություն սերմանել, մեծ գերդասարանի բազում հոգսերի մեջ անգամ կարողանում էին գեղեցիկ ու կանացի մնալ:

Ջուղայի՝ անցակետի կողքին լինելը մեր գյուղացիների համար շար օգտակար եղավ. մեծ մասը կարողացան այցելել իրենց նախապապերի Չիֆթլիկ գյուղը:

երկուսը պիտի ընդառաջ գնան, նրա բեռը հասցնեն փուն: Գյուղի մենակյաց մարդիկ ձմեռվա վառելավայրը ջարդելու, հողամասից բերքը փուն հասցնելու հոգսերից ազատ են: Գյուղի հրապարակ ասած վայրում մեծերի հավաքվելու փեղից հեռու, առանձին իրենց փեղն ունեն, ու իրենց զբաղմունքն էլ գրույցն է, քաղաքական հարցերի քննարկումը՝ ինֆորմացիոն աղբյուր ունենալով ինփերնետը, կրուրներին դրված գույգ ալեհավաքների միջոցով աշխարհիս ցանկացած հեռուստաալիքից քաղած փեղեկությունները: Մեծերի հարզն իմացող այս հրաշալի ջահելների շրջանում թե երբևէ «ամոթ» բառը պիտի օգտագործվի, ապա միայն փարեցների կողմից իրենց հասցեին արվող գովեստին պատասխան որպես «Ամոթ չէ՞, որ թողնենք Դուք ծանր գործ անեք»: Ժան Ժակ Ռուսոն այս փղերքին ծանոթ լինել՝ առավել կհամոզվեր, թե ինքը ժամանակին ինչ ճշմարիտ է ձևակերպել. «Քաղաքի երկու դպրոցական որևէ վայրում ավելի վնաս կպատճառեն, քան թե գյուղի ամբողջ պատանեկությունը»:

Մեր այս գյուղում, շրջակա հայկական հինգ գյուղերի համեմատ, ապրում են ամենահումորոտ, ամենակապակասեր մարդիկ: Նասկանալի լինել՝ մեր գյուղի հումորներից մեկ-երկուսը ներկայացնեի մեր բարբառով. ա՛յ թե հումոր են դրանք: Բայց դե՛ հենց նրանց կատակները փոխես գրական լեզվի, համ ու հոսքը կկորչի: Ինչպես Գյումրին ուներ իր Պոլոզ Մուկուչը կամ Ճղեր Խաչիկը, մեր գյուղում էլ Ռաֆն էր, Էդոն, Ղուկասը, Սինոն, Օսիկը՝ ամենքը խոսքը շուրթին, դիպուկ բնորոշումների հեղինակ: Այս գյուղում բոլորն իրենց երկրորդ անունն ունեն: Դա նրանց մականունն է՝ իրենց պահվածքին, իրենց գործելակերպին, իրենց արտաքին փեքին հարիր, և այդ մականունով՝ մտերմորեն, անչար, անքեն ու կատակով, կնքում են մեկը մյուսին: Ասենք, մեկը, որ քիչ նիհար է, բայց ձիգ կառուցվածք ունի՝ դարաղաջ անունն է սրացել: Ղարաղաջը անտառում աճող պինդ և ճկուն ծառափեսակ է, որի ճյուղերից ժամանակին հոտաղների ճիպոտներն են պարբաստել: Մյուսը, որ կոլտնտեսության պահեստապետն է եղել և կարճահասակ ու չափազանց գեր մարդ է, մակարոնի յաշիկ (արկղ) մականունն ունի: Կան ուրիշ այլ մականունավորներ՝ կնքված համայն գյուղի կողմից: Նրանք արդեն սովորել են իրար դիմել մականունով, պատասխանել՝ մականունով, և ոչ մեկը մյուսից չի նեղանում: Դրսից մեր գյուղ հարս եկած ցանկացած մեկը անպայման սրանում է իր մականունը, և դարձյալ որևէ մեկը մյուսից նեղվելու խնդիր չունի. հումորն այս գյուղում մերոնց ապրելակերպից անբաժան է, ամեն խոսք ու գրույց հումոր է:

Այս ամենը վերհիշելով, հանկարծ նկատեցի, որ, ախր, բարձր ծիծաղում են: Լավ է, փղաները հեռու էին, հաստատ մի բան պիտի կայցնեին:

Ժամանակին ես սովորել եմ նախ մեր գյուղի փարբական, ապա հարևան գյուղի միջնակարգ դպրոցում, որի սրեղծման 70-ամյակն այս փարի լրացավ: Այդ դպրոցում ես հրաշալի ուսուցիչներ եմ ունեցել, որոնցից ոմանք հեքազայում, գալով Երևան, խոշոր գիտնականներ դարձան: Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, հայրնի նարեկացիագետ Պողոս Խաչատրյանն, օրինակ, աշակերտներիս հպարտությունն էր՝ հայոց լեզվի և գրականության հրաշալի գիտակ: Նույնը՝ Մելիք Դարբինյանը, որ պատմություն էր դասավանդում, հեքո եկավ Երևան և աշխատում էր հանրագիտարանի խմբագրությունում: Նույնը՝ մաթեմատիկոս Մեդրակ Բաբաջանյանը՝ մանկավարժական համալսարանի ներկայիս դասախոսը:

գյուղում հարգված մարդ էր: Նայրենական պատերազմի հետքը նրա ձախ ձեռքի պրոթեզն էր: Զարմանք բան էր, թե նա այդ վիճակով ինչպես էր իր փրկումն ու նաև ուրիշների համար սեղան, աթոռ և շաք այլ փայտյա գեղեցիկ իրեր պատրաստում, փորագրումներ անում: Բայց ամենանկատելիին այն էր, որ կուլտիվացիայի խորհրդի և ծրագրի հսկա դեղերը միայն նրա «ճարտարապետությամբ» ու անմիջական մասնակցությամբ էին պատրաստվում: Դեղերը հաճախ մինչև երեսուն մետր բարձրություն էին ունենում: Վերջին պահին, երբ Անուշը պիտի իջներ դեզի վրայից, մի կողմից մյուս կողմ պարան էին գցում, մի կողմից մի քանի հոգի պահում էին, և էն մի կողմից՝ մի ձեռքով պարանից կախ, նա իջնում էր դեզի վրայից: Իսկ դեզը՝ ուղիղ, ինչպես քանոնով գծած, անկյունները համաչափ, փետքը՝ նայելու արժան:

Անուշն էր մեր գյուղի ամենալավ ձայն ունեցողը, ամենալավ երգողը: Երեկոները կալերում երեխաներով հավաքվում էինք դեզերի փեշերի փակ՝ լսելու նրա երգը, որ փարածվում էր կալերում ու գյուղի երդիկների վրա, ուր մինչ ուշ գիշեր մարդիկ էին նստոյա՝ Անուշի երգին ունկնդիր: Կրկնվող, բայց երբևէ ձանձրույթ չբերող գիշերային այդ յուրօրինակ, ամենօրյա համերգի ավարտից հետո էր միայն գյուղը քուն մտնում:

Ահա այս Անուշին Ակուլը հրավիրեց իր բեմադրության մեջ կարարել աշուղի դերը: Դա այդպես էլ պիտի լիներ՝ ուրիշ էլ ու՛մ առաջարկեր, եթե հենց Անուշն էր թրքալեզու մուղամների ամենալավ երգողը գյուղում: Բայց մեր հումորաշար գյուղում, երևի ամենամեծ հումորն այն դարձավ, թե Անուշն ինչ առաջարկեց՝ Ակուլի հրավերին ի պատասխան.

- Էդ դերասանը մենակ երգե՛ պիտի, թե խոսք-մոսք էլ է ասում:

- Նաև խոսելու է,- ուրախ-ուրախ վրա է բերել Ակուլը, մտածելով, թե համաձայնությունը ստանում է:

- Ակուլ ջան, ես խոսել-մոսքելու հավասար չունիմ, համ էլ ես պրոթեզով մի քիչ ամոթ է: Արի կլի, դու էսպես արա՛ մի դերասան դիր թող բեմի վրա խոսք ասի, երգելու վախարը որ գա՛ ես էլ դահլիճից երգեմ:

Այս պատմությունը թեև առել թռել էր գյուղերով մեկ: Ծիծաղել էին, ուրախացել, նույնիսկ առաջարկել իրենց գյուղերից «դերասան փալ»: Բայց Ակուլն էլ, մեր գյուղացիք էլ այդ առաջարկին կարուկ դեմ էին եղել և, բեմադրության բախտով մտաբերված, «պեղումներ» սկսել գյուղում՝ գրնելու մի դերասան, որ «պիտի համ երգի, համ խոսի»: Արոնցին ու գրան Զերոբ Բալանյանին: Ակուլն ինքն էլ, իհարկե, Զերոբին ճանաչում էր, ի վերջո համագյուղացիներ են: Սակայն խնդիրն այն էր, որ Զերոբը մարդկանց ներկայությամբ երբևէ չէր երգել. այդ գաղտնիքը բացել էր հարևան Էդոն (սա այդ մարդու մականունն է՝ գյուղում նրա ճիշտ անունը ոչ ոք չգիտի), որի փանը, իր ծնունդին, Զերոբը «էնպես լավ երգեր է երգել»: Այսպես, Զերոբը ստանձնեց գլխավոր դերը: Բեմադրությունը կայացավ: Երկու օր իրար հետևից մեր գյուղում ներկայացվեց և, քննություն բռնելով, հյուրախաղերի մեկնեց հարևան գյուղեր: Այս փաստն առավել թունդ ու անզիջում դարձրեց պայքարը Ակուլի և Արեւյանի միջև: Նա՛ Ծղալթեփիլայում, Ակուլը՝ մեր գյուղում ներկայացումներ է, որ բեմադրում էին:

- Էսպես որ երթա՛ ժողովրդականի կոչում էլ կստանանք,-կատակում էին մեր գյուղացիները:

- Էս չիֆլիքցիք փվել-անցել են մեզնից,-առանց չարության ասում էին նոշենցիք:

Այսպես էին ապրում մեր գյուղի մարդիկ՝ իրար հետ ջերմ, սիրալիկ, իրենց ազատ օրերի պարասությունը լրացնելով միմյանց հոգիների հետ խաղալով, մականուններով իրար դիմելով ու նոր մականուններ հորինելով, իրենց թափոնով, իրենց սրամիտ ասել-խոսելով, որոնք թե հավաքեինք, բանահյուսության, հեքիաթասացության հրաշալի նմուշներ էին: Ականջդ կանչի, Միմոն Պապիկյան, որ գյուղի պատմությունն էս ուզում գրել, խնդրում եմ այս ամենը նկատի ունենաս:

Այդ երկու գյուղերը՝ Զուլդան ու Ծղալթեփիլան, այնպեղ՝ պատմական Նայաստանում, իրար կողքի են եղել: Նիմա էլ ոչ միայն մերոնք ու Ծղալթեփիլացիք, այլև հարևան գյուղերի բնակիչներն այդ երկու գյուղերը հին անուններով են կոչում՝ մեր գյուղը՝ Չիֆթիլիկ, Ծղալթեփիլան՝ Նորշեն. նոշենցիք, չիֆթիլցիք:

Չիֆթիկն ավելի մեծ գյուղ է եղել՝ երկու եկեղեցիներով: Երբ գաղթել են, դարձյալ իրար կողքի են քանակորվել: Նորշենից, հավանաբար, ավելի շատ մարդիկ են եկել, որ հիմա այդ գյուղն ավելի մեծ է, քան Զուլդան: Դրա համար է, երևի, որ եկեղեցին կառուցել են Նորշենի հողերի վրա՝ երկու գյուղերի արանքում: Կառուցել են միասին: Սա նկատի չէր ունեցել Նորշենի մասին գիրք գրողը, երբ թյուրիմացաբար շեշտել էր, թե Ծղալթբիլան ունի իր եկեղեցին, Զուլդան՝ չունի: Մեր գյուղացիք էլ հակադարձել էին. «Դե որ դուք պարսկական անցյալը մոռանում եք, ուրեմն երկու գյուղերի համար մեր հողերի վրա կառուցած դպրոցն էլ մեր դպրոցն է»: Բանն իհարկե վեճի չի հասնում, պարզապես ասվող-խոսվող թեմա է:

Կարգերի փոխվելուց հետո, երբ պահեստի վերածված եկեղեցին բացեց իր դռները, Կաթուղիկ եկեղեցին փեր կանգնեց իր հոփին և երկու գյուղերի հավաքավորներին Վարդապետ ուղարկեց ծառայության: Օրհնյալ է հոգևորականի ներկայությունը՝ այլևս կարգը կարգին արվում են պսակադրության ու թաղումների ծեսերը: Նիմա Զուլդայում նոր եկեղեցի է կառուցվում՝ Կաթուղիկ եկեղեցու ներդրումներով ու գյուղացիների ուժերով:

...Տղաները ձայնեցին, թե՛ արդեն գնում ենք: Սամվելը վերջին պահին լուսանկարեց ինձ՝ առաջին պլանում ես, հեռվում՝ իրար կպած մեր հինգ գյուղերը:

Սահմանազրկի թուրքական առաջին գյուղը Փոսովն է: Այն երևում է մեր գյուղից: Փոքր ժամանակ, հիշում եմ, երեկոյան կողմ բարձրանում էինք անփառի փեշը և դիպում այդ գյուղը: Բոլոր փներից երեկոյան ժամերին ծուխ էր բարձրանում. մեր գյուղի փարիքավորներն ասում էին, թե թուրքերն իրիկունն են հաց թխում: Ամենայն մանրամասնությամբ երևում էին գյուղի բոլոր փները, դրանցից դուրս ու ներս անող մարդիկ, գյուղամեջ ջրի գնացող-եկող աղջիկները՝ ուսափայտերին գույգ դույլեր կախած, երևում էին գյուղի ձերունիները՝ գյուղի կենտրոնի փաշալմա մեծ ծառի տակ նստած: Խնձորի այդ տեսակից մեր գյուղում էլ կա. հավանաբար այն ժամանակներում փոխանակել: Փաշալմա թուրքերեն նշանակում է փաշայի խնձոր կամ խնձորների փաշա:

Սահմանամերձ Փոսով գյուղից սկսվող վերելքն ավարտվում է ծովի մակերևույթից 2540 մետր բարձրության սարի վրա, որտեղից արդեն վայրէջքն է դեպի Կարս: Նանդիպակաց սարահարթի մեր գյուղերն աստիճանաբար անհետացան փեսադաշտից: Առջևում երկու հարյուր կիլոմետր ճանապարհն է մինչև Կարս:

Ներքևում, երկու պետությունների սահմանաբաժան Փոցխով գետն էր գալարվում ձորերի մեջ, որտեղ կամուրջն էր՝ երեք կամարներից մեր սահմանի կողմինը բանդված: Մինչև պետական սահմանի կառուցումը, այդ կամուրջը գործել է: Նայրս պարսում էր, որ հաճախ էին այդ կամուրջով գնում Արդահանի կողմերը՝ առևտրի: Այդ ընթացքում էր նա թուրքերեն սովորել և եղբայրներին հաճախ ասում էր. «Սովորեք այդ լեզուն, ձեզ պետք կգա. էսպես հո չի մնա, մի օր կբացվի էդ ճամփեն»: Նայրս լիներ հիմա, հետդարձիս մտնելի մեր գյուղ, նրան պարսկերենի բացված ճամփեքի մասին: Չնայած, նա ճամփեքի բացվելու այս փարբերակը նկատի չունեի:

Էհ...